

מרחב המגורים הישראלי

מרכז העיר, אלעד

How to cite:

'City Center, Elad', Laboratory for Contemporary Urban Design, Tel Aviv University, Israel, May 2011
'מרכז העיר, אלעד', המעבדה לעיצוב עירוני, אוניברסיטת תל אביב, מאי 2011

מרחב המגורים הישראלי

פרויקט "מרחב המגורים הישראלי" הוקם על מנת ליצור מאגר ידע ראשוני על שכונות ישראליות, ותיקות וחדשות, כבסיס להשוואה וניתוח עתידיים. הפרויקט מציע מתודולוגיה אחידה ומקיפה, שאינה מתבססת רק על נתונים מספריים וסטטיסטיים אלא נשענת בעיקרה על ניתוח מרחבי איכותני בשילוב עם נתונים כמותיים. בכך, הפרויקט מחדש ותורם בשלוש רמות שונות: חשיפה של שכונות מגורים שאינן נמצאות על סדר היום באקדמיה או בפרקטיקה התכנונית, פיתוח מתודולוגיה למחקר השוואתי ורב תחומי של מרקמים עירוניים, וניתוח השוואתי של מרקמי המגורים שהוקמו בישראל בעשורים האחרונים.

"מרחב המגורים הישראלי" הינו פרויקט של המעבדה לעיצוב עירוני באוניברסיטת תל אביב. המעבדה עוסקת בשכלול הידע, המתודות וארגז הכלים העומדים לרשות המתכנן, האדריכל והגיאוגרף. באמצעות תהליך של פיתוח יצירתי וביקורתי, נחקרים הקשרים בין ההיבטים החברתיים והפיזיים בעיר ונבחנות אסטרטגיות ניסיוניות לקובעי מדיניות בנושאים של תכנון ועיצוב עירוני. כמסגרת תיווך בין הפרקטיקה לתיאוריה, המעבדה משמשת כמקום של ייצור והפצת ידע ומקדמת שיתופי פעולה עם רשויות, קהילות וחוקרים בתחום ההתחדשות והעיצוב העירוני.

ד"ר טלי חתוקה

המעבדה לעיצוב עירוני

החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם

אוניברסיטת תל אביב

על חזית בניין העירייה באלעד, באותיות של קידוש לבנה, מתנוססת הכתובת: "אלעד - עיר התורה שקרובה אליך". שלוש עשרה שנה חלפו מאז החלה לקום העיר החרדית השנייה במטרופולין דן, וכבר היא פועלת, חיה ותוססת. מלאה עד גדותיה ביחסי הכוחות המאפיינים שטייטל יהודי אמיתי. מאבק עדות, מאבק מעמדות ומאבק הפלגים השונים ביהדות נראים ככוחות מניעים שמציפים במהירות את פני השטח, כוחות שגם אורח לרגע יכול להבחין בהם. "לכל זרם יש בית ספר ומוסדות שמתאימים לו" מספרת לנו עינב, קופאית בסופרמרקט המקומי, ומיד מסייגת "אבל הכל כאן על תקן הרוחניות". ימים ספורים לפני יום העצמאות, שני דגלים בודדים תלויים על פנס רחוב ברחוב הראשי. המרחב הציבורי לא התקשט לכבוד החג, ובבנייני המגורים נראו רק דגלים ספורים מתנוססים מהחלון או תלויים מהמרפסת.

אלעד, שהוקמה בשנת 1998, היא דוגמה לעיר חדשה שיושבה באוכלוסיה חרדית ובקבוצה, קטנה יחסית, של אוכלוסיה דתית-לאומית. במבט ראשון, אלעד נדמית כגרסה פחות מטופחת של העיר מודיעין. פחות מגדלים, יותר מבנינים בני ארבע קומות המתאימים לצרכי הדיירים הנמנעים משימוש במעלית שבת, האסורה מסיבות הלכתיות על החרדים בצו הרבנים. בדומה לסביבות מגורים חרדיות חדשות אחרות, אלעד מתאפיינת בריבוי גני ילדים, בתי ספר ושאר סוגי מוסדות חינוך. על פי נתוני הלמ"ס, למעלה מחמישים אחוזים מתושבי העיר הם בני גילאים 0-14. מאחר ומדובר בעיר חרדית, עטינו על עצמנו לבוש הולם וצנוע, על פי כללי ההלכה היהודית. אחת מן התושבות שפגשנו אף העירה לכרמל ש"ככה את ממש מוכנה לשידוך!". כרמל הסמיקה, אך לצערנו, ולמרות נתוני הפתיחה המצוינים, בשל העבודה הרבה, לא הספקנו למצוא לה חתן מקומי...

כששאלו שמש, מנהל סניף אגד באלעד שמע שאנחנו גם עומדים לבקר בדירות של תושבים, הוא הזדרז לומר: "אף אחד לא ידבר אתכם כאן, אין לכם סיכוי". אולם רוח הפסימיות של שמש לא ערערה אותנו וייאוש אינו מאפיין את הלך הרוח של הצוות (לפחות איש לא מוכן להודות בכך). דפקנו על דלתות תושבי אלעד ללא כל מעצור, ואכן, כאשר הקשנו על דלתות משפחת שטיין, פייג, דנציגר, גליק, אייזנשטיין, גרין, שכטר, ועוד שמונה דירות המצויות במתחם המגורים של קהילת ויז'ניץ, נפתחה הדלת. נשים צעירות מכוסות ראש פתחו את הדלת מבלי לשאול לזהות הדופק, ובאדיבות רבה דחו את פניותינו לשוחח בשל ההכנות לשבת הקרבה ובאה. באחד מחדרי המדרגות נתקלנו בבחור צעיר בחליפה שחורה, נושא תבנית ביצים. אמנם אין מכולת בבניין, אך בקומה התחתונה מצוי 'גמ"ח ביצים', זו על גב זו מונחות כמה עשרות תבניות ביצים בפתח אחת הדירות ובסמיכות להן מיכל פלסטיק בו מותרים את התשלום. בדרך זו, באמצעות יד עלומה, נמכרות ביצים במחיר מסובסד לאלו שהמטבע אינה מצויה בכיסם. מערכת קהילתית המפנה משאבים פנימיים לערבות הדדית הינה משמעותית בחיי היומיום בעיר החרדית, אך אינה תמיד גלויה לעין.

מחוץ למתחם ויז'ניץ נפתחו הדלתות ללא כל מחסום, למרות ההכנות של התושבים לקראת השבת. בדירה של דתיים-לאומיים, הדגישה דיירת את העובדה כי היא מרגישה מנותקת מהסביבה ואפילו חשה מאוימת על ידי סביבה חרדית עוינת, הרואה בה נטע זר. הדתיים הלאומיים מרוכזים בבניינים שהוקמו על ידי חברת הבניה 'משהב' של תנועת המזרחי, אך לטענתה כל דירה שמתפנה נכנסת אליה מיד משפחה חרדית, ללא מיון של ועדת הקבלה המאפיינת את המתחמים של החרדים.

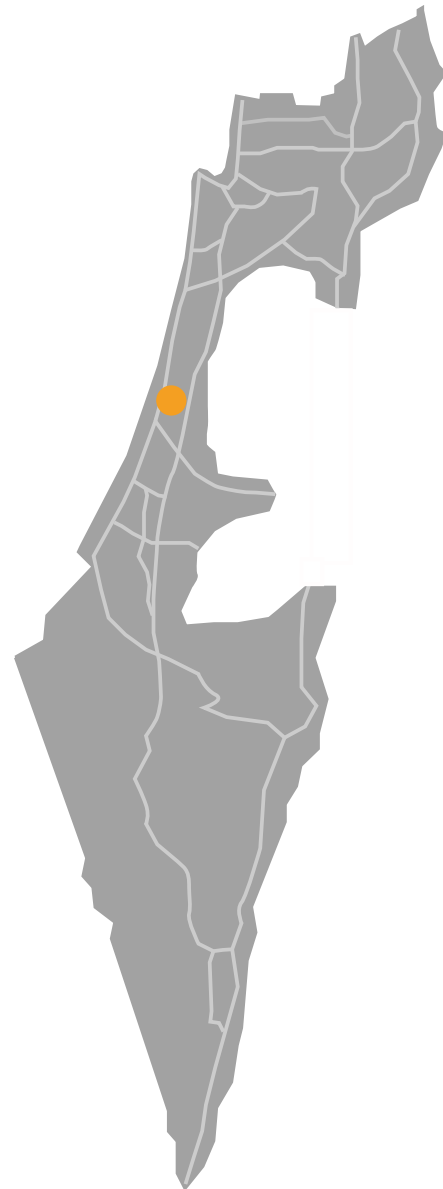
ועדות קבלה אלו, המופעלות בבתי המגורים החרדים, מטרתן לפקח על איכות הדיירים ומסירותם הדתית. מנגנונים אלה מפוקחים על ידי ראשי הישיבות והכוללים, ומהווים כוח משפיע ומשמעותי בניהול החיים בעיר.

השעות חולפות ותחושת השבת הנכנסת מורגשת ברחובות העיר. רכבים חולפים במהירות ובמקום מתרחשת "נדידת עמים" של ממש. חלק גדול מהתושבים הצעירים עוזבים את ביתם עם משפחותיהם ומיטלטליהם לבית ההורים המתגוררים מחוץ לאלעד, להעביר את השבת. אלעד ממוקמת לצד כמה מצירי התחבורה המרכזיים בישראל: כביש 6 חוצה ישראל, כביש 5 חוצה שומרון, כביש 444 חוצה השפלה, כביש 471 חוצה גוש דן וכביש 40 המתחיל בשרון ומסתיים בערבה. הנגישות הגבוהה מקצרת את זמני הנסיעה כמעט לכל יעד ברחבי ישראל ומקנה לעיר יתרון תחבורתי.

ובתוך העיר, המרכז המסחרי סואן ומלא. בחזית המרכז שורת דוכנים המציעים בין השאר חפצי בית, ספרונים לילדים (ברוח יהודית כמובן), ג'חנון, לחוח ופיתות תימניות מראש העין הסמוכה, חלות לשבת, אבטיחים ובסמוך להם גם שנוררים שאוספים צדקה למטרה חשובה.

יש בה הרבה באלעד, אך כסביבת מגורים צעירה חסרה בה גם החיות של עיר. זהו אי עירוני, אשר אין לו קשר עם ערים שכנות או יישובים סמוכים. מבני המסחר הם מבנים אוטונומיים, אשר מייתרים במידה רבה את חווית הרחוב. המרחב הציבורי והגינות נדמה כי נשכחו מזמן. לא ברור לאן פניה של העיר מועדות, וגם לא נראה שהיא מצליחה להוות חלופה ראויה לבני ברק, ואולי אינה מבקשת להיות. אלעד, עוד עיר שינה.

תעודת זהות

הקמה: 2000

מספר תושבים (א"ס 4 ו-5): 10300

גיל חציוני: 9.0

יהודים: 100%

יהודים ילידי ישראל: 95%

ממוצע נפשות למשק בית: 5.8

משקי בית עם בני 65 ומעלה: 0.0%

משקי בית עם ילדים עד גיל 17: 93.3%

צפיפות דיור ממוצעת במשקי הבית: 1.7

גרים בדירה בבעלות: 74.2%

גרים בדירה בשכירות: 25.8%

בעלי מכונית אחת לפחות (א"ס 4): 18.1%

בעלי מכונית אחת לפחות (א"ס 5): 45.3%

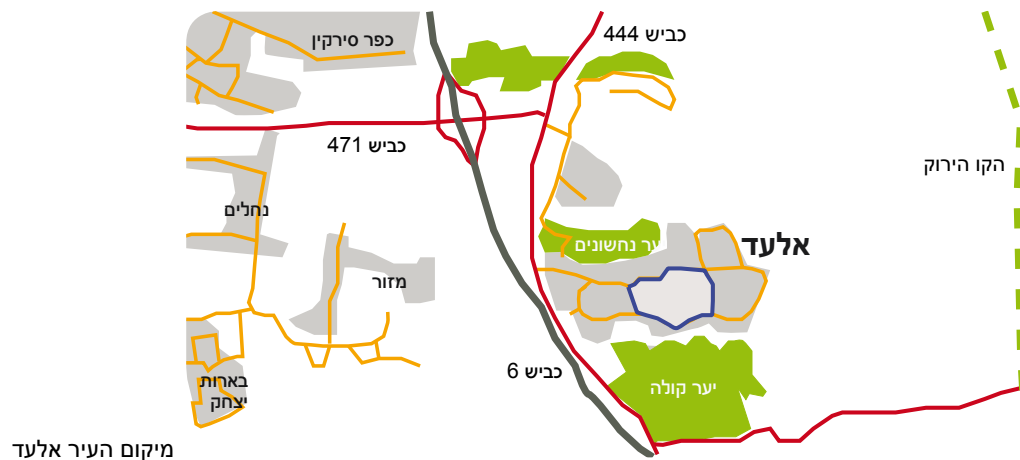
ממוצע טלפונים ניידים למשק בית: 1.6

בעלי מחשב אישי: 32.9%

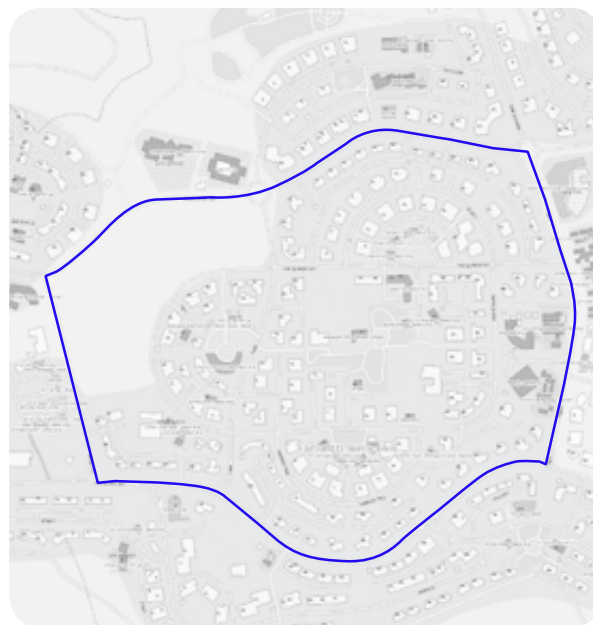
בעלי מנוי לאינטרנט: 41%

* נתוני מפקד אוכלוסין 2008, למ"ס.
כל הנתונים מתייחסים לאזור סטטיסטי 4,
אלמלא צוין אחרת

גבולות השכונה בתוך העיר

ביקרנו באלעד ביום שישי בבוקר,
באמצע ההכנות לקראת השבת.
נחלקנו לשלושה תתי-צוותים במטרה
לבחון את המרחב הציבורי, גבולות
השכונה והמרחב הדירתי.

אלעד, שהוקמה כחלק מתכנית יישובי הכוכבים*, שוכנת דרומית לראש העין. במערב היא גובלת בכביש 444 וכביש 6, בצפון ביער נחשונים וקיבוץ נחשונים, ובדרום ביער קולה. במזרח, העיר נושקת לאזור A וגבולה מוגדר באמצעות כביש עפר וגדר חשמלית. היישוב כולו תחום בגדר ובכניסה היחידה לעיר, מכביש 444, ממוקם שער כניסה עם שומר ביטחון. העיר עצמה בנויה סביב טבעת תחבורה פנימית, המארגנת את השכונות השונות בעיר. ציר התנועה, בן שני נתיבי נסיעה ונתיב חניה לכל כיוון, מאפשר תנועה מהירה (אם כי לא בשעות העומס).

לאדם שאינו מכיר את העיר והמרחב, הגבולות בין השכונות אינם ברורים. נראה שההתמצאות במרחב נעשית על פי המוקדים השונים, בין אם מדובר במרכזים מסחריים, מבני ציבור או גינות משחק. השפה האדריכלית של כל השכונות דומה: רוב השכונות (למעט שכונת הקוטג'ים בצפון העיר) מאופיינות בבנייה רוויה של ארבע עד שמונה קומות, ובנויות סביב טבעת פנימית של שטחי ציבור וגנים, כאשר הרחובות משמשים בעיקר כצירי תנועה. גם המרחבים הציבוריים (הגינה, השביל, הרחוב) דומים אלו לאלו.

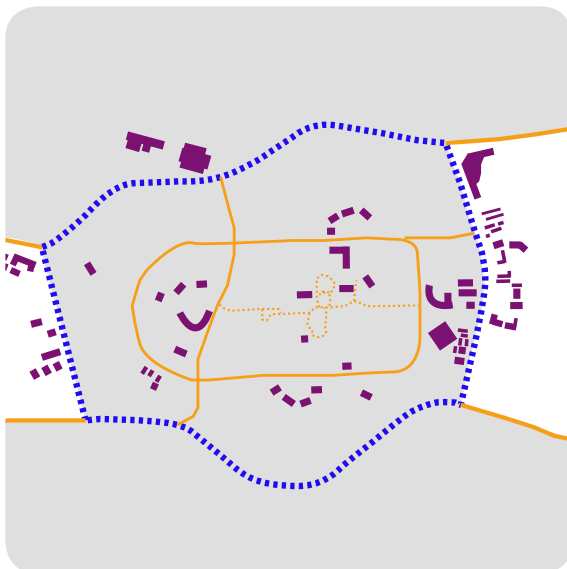
* יישובי הכוכבים הם יישובים שהוקמו בישראל בשנות התשעים לאורך "הקו הירוק". יוזם התוכנית היה שר השיכון דאז, אריאל שרון שהצהיר על כוונתו להקים שורת יישובים יהודיים לאורך קו התפר ובכך להביא לטשטוש. חזונו של שרון היה כי עם הזמן, יגלו היישובים אלה כלפי אלה, וכך ייווצר רצף טריטוריאלי יהודי. התוכנית המקורית היתה גרנדיוזית. היו בה 12 כוכבים והיא התבססה על הקמת יישובים קטנים ועיבוי של יישובים גדולים קיימים. כך הוקמו והורחבו יישובים כדוגמת מודיעין, שוהם, ראש העין, צורן ובעתיד אולי גם העיר החדרית עירון הנושקת לאום אל-פאחם.

גבולות השכונה

השכונה בה סיירנו, ממוקמת במרכז העיר אלעד, וגובלת מכל צדדיה בשכונות דומות. בשל הדמיון הרב בין מרקמי המגורים, גבולות השכונה נקבעו בסופו של דבר על ידי כביש היקפי דו מפלסי, הכולל ארבעה מסלולי תנועה ושני מסלולי חניה. שמות הרחובות של טבעת זו - רבי יהודה הנשיא, רבי עקיבא, רבן יוחנן בן זכאי והרשב"י - מצביעים על הלך הרוח במקום. בעוד הכביש בחלק הצפוני ודרומי של השכונה חוצץ בין מרקמי מגורים בעלי מאפיינים דומים, בחלקו המזרחי ממוקמים המרכז המסחרי "נחלת יצחק" ושורה של גני ילדים ומבני חינוך, ובחלק המערבי, שם ייבנה המע"ר העתידי, מספר בתי כנסת ומבני ציבור.

בשל ההומוגניות של מרקמי המגורים, אין זה מפתיע שלשכונה אין שם רשמי. אולם במקומות רבים מצאנו שלטים שהתנוססו סביב מבנים בודדים, שנבנו על ידי קבלן מסוימת או עבור קהילה ספציפית: "שכונת אור ישראל", "שכונה דרך החיים" ועוד. כששוחחנו עם עינב ארוסי, מוכרת בסופרמרקט 'בר-כל', היא הסבירה כי באלעד "כל כמה אנשים מתאגדים ויוצרים שם לשכונה, לרוב סביב קהילה ובית ספר".

קישוריות ותנועה

השכונה בה ביקרנו בנויה טבעות-טבעות: הטבעת הראשונה כביש ראשי המגדיר את גבולות השכונה; הטבעת השנייה כביש פנימי המארגן את התנועה הפנים-שכונתית; בלב השכונה, במרכזן של שתי הטבעות, ממוקם שטח ציבורי רחב של מדשאות (מצהיבות), שבילים להולכי רגל, כמה מתקני שעשועים, ספסלים מקורים וכן מבני ציבור כגון בתי ספר, בתי כנסת וישיבה. רחובות רבים המסומנים על המפה התגלו בפועל כחניונים של מבני המגורים. אלו מרוצפים באבני אקרשטיין ומסתיימים בגדר שאינה מאפשרת מעבר של כלי רכב או של הולכי רגל, למרות שלעיתים מעברה השני נמצא שביל הליכה. כך, בלתי אפשרי לעשות "קיצור דרך" דרך החניון, ומי שאינו גר בבניינים הסמוכים כלל לא נכנס אליו.

תנועה רגלית

אלעד בנויה על טופוגרפיה מתונה, אך ההליכה ברחובות נוחה למדי. גבר בן 28, שהיה בדרך לקניות עם עגלת תינוק ריקה, מספר כי מאוד נוח ללכת בשכונה ברגל. למשפחה אין רכב והוא הולך ברגל "לכל קצוות העיר", כדבריו. "העיר מסודרת, השבילים מסודרים, רק העליות והירידות קצת מציקות, זה הדבר היחיד". תושבת אחרת מוסיפה: "מאוד קל ללכת בעיר. זו לא עיר ענקית, אני מגיעה למרכז בחמש דקות".

תנועה מוטורית
ורגלית

שבילים להולכי רגל

מבני ציבור
ומרכזים מסחריים

בנוסף לטופוגרפיה, גם המחסור בהצללה מקשה על ההליכה. ברחובות נשתלו עצים צעירים ודקיקים שעדיין לא מצליחים להטיל צל על הרחוב וליצור הגנה מספקת מפני השמש. בשטח הציבורי הפתוח בלב השכונה אין כמעט הצללה טבעית, למעט כמה פרגולות המצלות על שורה של ספסלים. המחסור בהצללה והאבן הצהבהבה המחפה את המבנים והגדרות, יוצרים תחושה של מקום צחיח וחשוף. לכך מתווספים קירות התמך הגבוהים המלווים את הולך הרגל ומונעים ממנו קשר עין עם בנייני המגורים. מטרתם הראשונית של קירות התמך היא אולי להתמודד עם הטופוגרפיה, אך ההפרדה בין מפלס הרחוב לבין הגינות הפרטיות מאפיינת סביבות מגורים רבות הנבנו בעשור האחרון בישראל, ומשקפת רצון לפרטיות, הגדרה והפרדה.

תנועה מוטורית

בכל הנוגע לתחבורה, לאלעד צרכים מיוחדים, כפי שקובע מנהל הסניף של אגד-תעבורה בעיר ושל אשכול החרדים, אלי שמש. הסניף ממוקם בקצה המזרחי צפוני של היישוב, סמוך לקו התפר, הקו הירוק. "זה גבול, יש פה מסביב כל מיני ישובים ערבים, פה קדימה יש שטח אש של הצבא. לפני שלוש שנים היו מגיעים ערבים עם תעודות כתומות מנסים לעבור. רצו לעלות [לאוטובוסים] לא נתתי להם, לא ידעתי מי הם ומה הם."

כאשר הוא נשאל לגבי המאפיינים המיוחדים של האוכלוסיה, הוא עונה: "כמו שאת נוסעת לארצות הברית, עם ארבע מזוודות, ככה הם יוצאים כל יום שישי למשפחות שלהם. זה אתגר לעבוד עם האוכלוסיה, למשל כמויות הנוסעים, פה זה משנה אם מדובר בראש חודש, אם זה ב' חודש, זמני תפילות, חג או צום. אנחנו נערכים לכל מצב לפחות חודש מראש. הכל מסודר. אם במגזר החילוני יש שינויים בהיקף של עשרים אחוזים כאן מדובר על כשמונים אחוזים. אבל יש שיתוף פעולה, הרבנים נחמדים, הם בסדר, לעניין."

הישיבה באוטובוסים היא לפי בחירת התושבים. לפי הוראת בג"ץ לא ניתן להפריד בין נשים וגברים, אבל לעיתים יש קונפליקטים ומריבות. "יש פה לפעמים מלחמות פנימיות, זה לא עניין שלי, אני נותן שירות, לא מתעניין בפוליטיקה". בצוות הנהגים אין נשים וככלל רוב הנהגים אינם תושבי היישוב. מן היישוב ניתן להגיע לבני ברק (הקו העמוס ביותר), וכן לפתח תקווה, ראש העין, ירושלים, אשדוד, נתניה ובעונת הקיץ גם לחוף הים. קווי הנסיעה לחוף הים לגברים יוצאים בימי ראשון שלישי וחמישי, והנשים נוסעות בימי שני ורביעי. מחירי הנסיעה בתחבורה הציבורית מסובסדים: מחיר נסיעה עירונית עומד על 2.90 שקלים, ומחיר נסיעה בינעירונית עומד על 7.50 שקלים, זאת לעומת נסיעה פנימית בגוש דן שמחירה שישה שקלים, ונסיעה בינעירונית מתל אביב לפתח תקווה שמחירה 15.80 שקלים. למרות המחירים המסובסדים, התחבורה הציבורית אינה חפה מבעיות, ותושבים שעובדים מחוץ לעיר ואינם מחזיקים ברכב פרטי נאלצים להתמודד עם התדירויות הנמוכות. תושבת, אמא לשישה, מסבירה: "התחבורה הציבורית לא כל כך טובה. הקו לראש העין, קו 276, עובר רק פעם בכמה שעות. זה מאוד קשה. צריך לחכות הרבה זמן".

בשעות הבוקר המוקדמות של יום שישי, עדיין לא ניכרה תכונה מיוחדת בעיר, בתגובה לפליאתנו השיב אלי שמש: "רוב התנועה היא בשעות הצהריים, חרדים זה תמיד הדקה ה-99". מעבר לעומסי התנועה ביציאה מהעיר בימי שישי בצהריים, התושבים מדווחים גם על עומסים במהלך השבוע, בעיקר לידי בתי הספר. "מבחינת ההינדוס של העיר זה לא כל כך הצליח", אומר אחד התושבים, "במקור לא תכננו את העיר כעיר חרדית ובהמשך שינו את היעד. האופן שהיא בנויה לא מתאים לציבור החרדי, ובמועדים של היציאה והחזרה יש עומסים כבדים ליד בתי הספר".

מוקדים שכונתיים

בימי שיש בבוקר הפעילות מתמקדת סביב המרכזים המסחריים, בעוד הגינות הציבוריות נותרות שוממות. בעת הביקור איש לא שהה בגינה המרכזית, והאנשים היחידים שנצפו במקום רק חצו אותו בהליכה, לרוב בדרך לקניות או לסידורים לקראת השבת. במהלך השבוע, מספרים תושבים, המצב הפוך. בגלל ריבוי הילדים בעיר קיים מחסור תמידי בגינות ובשטחים פתוחים: "אין מספיק גינות ציבוריות. אחר הצהריים כל פינה פה מפוצצת", מסביר אחד התושבים, אב לארבעה. זוג הורים לתינוק טוענים אף הם כי המוסדות והגינות הציבוריים בשכונה אינם מספקים: "הגינות מלוכלכות מאוד, המתקנים צריכים שיפוץ. הגנים נבנו עם הקמת העיר ונשארו אותו דבר, ללא טיפול, מוזנחים". מה חסר? אנחנו שואלים. "את כל הדברים שיש בפתח תקווה, כל מתקני הספורט לא קיימים כאן".

בעוד מערכת החינוך נפרדת ומספקת מוסדות חינוך נפרדים עבור כל קהילה, הגינות הציבוריות והמרכזים המסחריים משמשים כמרחבים משותפים. "את כולם אני אוהבת, כולנו יהודים, מה זאת אומרת?", אומרת תושבת, אם לשישה. עינב, קופאית ב"בר כל", מוסיפה: "בשכונה המון גינות, בסך הכל זו 'עיר של ילדים'. ישנם מגרשי כדורגל, מדשאות, אמפי-פארק, מגיעים מכל הזרמים. סך הכל קיימת הפרדה בין הזרמים. לכל זרם יש בית ספר ומוסדות שמתאימים לו. אני מכירה המון מדיירי השכונה בעקבות מקום העבודה שלי, לא תהיה פעם שלא אעלה לאוטובוס ואפגוש משהו שאני מכירה".

מסחר

בכל היישוב מפוזרים מרכזים מסחריים, הממוקמים במבנים סגורים כמעין קניונים קטנים, לרוב בצמתים מרכזיות. כל מבנה פועל באופן אוטונומי, ללא זיקה מיוחדת לסביבה או לשטח פתוח. לעיתים המסחר גולש החוצה אל המדרכות והחזיתות של המבנה.

המרכז המסחרי "נחלת יצחק", בצומת הרחובות רשב"י ורבי יהודה הנשיא היה הומה אדם ביום שישי. רוב הפעילות התרחשה בחוץ, כלפי הרחוב, כמטר מתחת למפלס הכביש. הדוכנים הציעו חלות, ג'חנון עם סחוג מראש העין הסמוכה, אבטיחים 'על הסכין' ודיסקים עם סיפורי ילדים ("לשמיעה בלבד" כפי שצוין על האריזה). בין הדיסקים ניתן היה למצוא סיפורי תנ"ך, משלים, וגם סיפור בשם "לאן נעלמה אמא?", המיועד, כך לפי הרשום על האריזה, "לבנות בלבד". הדיסקים מופצים ללא מטרות רווח, ועולים שני שקלים וחצי.

בעת הביקור רוב הקונים היו גברים, אך גם נשים מרגישות במקום בנוח. בת 22, במקור מבני ברק, הגיעה לאלעד "לא מבחירה", כדבריה, אך מעידה כי בסך הכל היא מרוצה במקום. "יש מרכז, כל החנויות בפנים אז לא צריך להסתובב ברחוב".

כל האנשים עימם שוחחנו העידו כי הם עורכים את קניותיהם בתוך העיר. התנהלות זו בולטת בעיקר לאור להתנהלות הנפוצה בערים ושכונות חדשות, שתושביהן עורכים קניות במרכזי ענק בינעירוניים. "הציבור החרדי, רוב הכסף שהוא מוציא זה על מוצרים, אז בקטע של מזון אנחנו מסודרים", מסביר גבר בן 28, "אני לא עורך קניות בחוץ בכלל. כל מה שצריך יש פה". במרכזים המסחריים כמעט חנויות לממכר מזון מוכן. במרכז המסחרי "נחלת יצחק" יש גלידרייה שמוכרת גם סוסטים ושתייה; במרכזים אחרים יש גם פיצריה ופלאפל.

תחזוקה ותשתיות

המרחב הציבורי נקי אך לא מאוד מטופח, ורק לאחרונה התחילו לפזר ברחבי העיר מתקנים למחזור בקבוקי פלסטיק, נייר ובגדים.

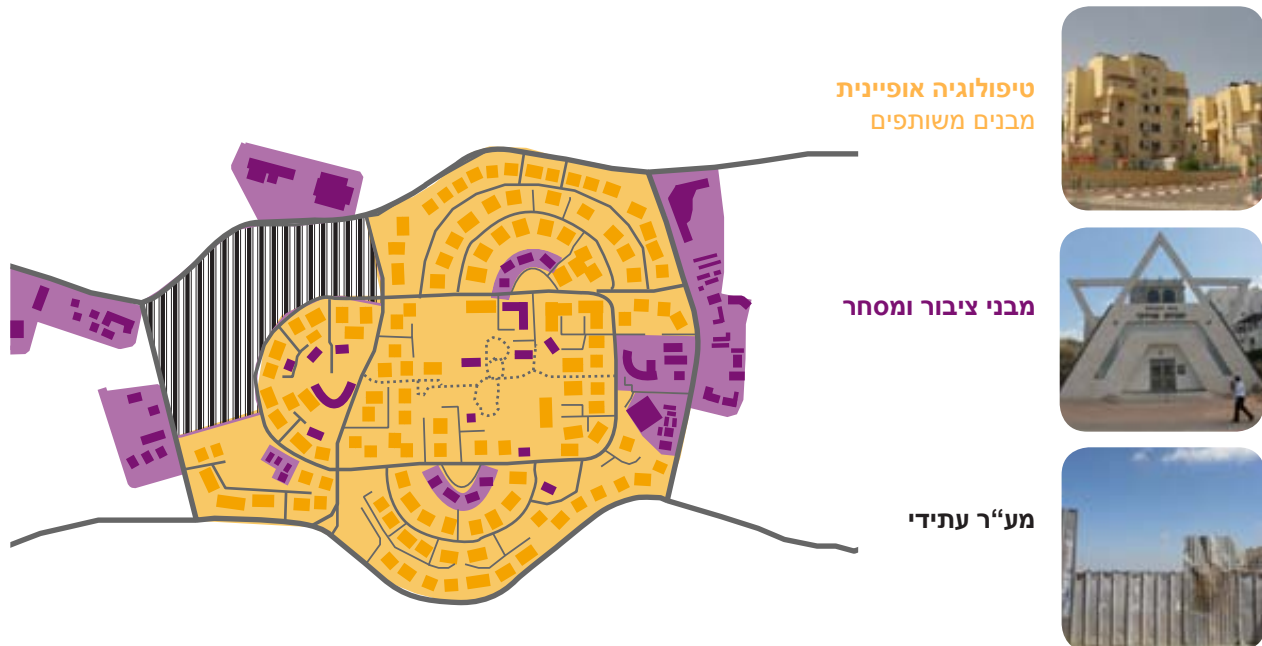
למרות העצים והמדשאות, אין תחושה של מרחבים ירוקים עשירים בצמחיה. בגינות המשחקים מתקנים טיפוסיים שחוזרים על עצמם, מעט ספסלים או מקומות ישיבה. נראה שהגינות פונות רק לציבור הילדים, לא ראינו מתקנים שמתאימים לנוער או אזורי שהייה להורים או לציבור מבוגר.

טיפולוגיית המגורים הנפוצה באלעד היא של מבנים משותפים, בני ארבע עד שמונה קומות. מבנים אלה, במרבית המקרים, אינם כוללים חניון תת-קרקעי ונשענים על שטחי החניה פתוחים לאורך הרחובות וכן על מגרשי חניה קטנים (יחסית) בחצרות הפנימיות של כל בלוק. מספר כלי הרכב הפרטיים, הנמוך יחסית, אינו יוצר בעיות חניה משמעותיות, אולם עלייה עתידית ברמת החיים עלולה ליצור גם בעיות חניה. בשונה מחניונים תת-קרקעיים, חניות אלו מבטחות קשר (כלשהו) בין הדיירים ללמרחב הציבורי.

מבחינה אדריכלית, הבניינים כוללים מרפסות המתוכננות כחלק מנפח הבניין. אלו אינן חופפות וגדולות דיין כך שניתן יהיה להקים בהן סוכה. חומר הגמר הנפוץ הוא חיפוי אבן, בשילוב טיח בצבעי לבן או קרם.

דירות המגורים השכיחות הן בנות שלושה וארבעה חדרים וכן דירות גן הדומות בגודלן ובארגון הפנימי לדירות הרגילות אך כוללות חצר צמודה ופרטית עם דשא. על פי נתוני מפקד האוכלוסין של הלמ"ס משנת 2008, צפיפות הדיור הממוצעת בעיר היא 1.4 נפשות לחדר, לעומת 0.8 במודיעין, עיר חדשה סמוכה. הצפיפות של האוכלוסיה הצעירה המתגוררת בעיר (55.4% מתושבי העיר הינם בני 0-14 שנים) ניכרת גם בביקור שלנו. בשלושת המשפחות אצלם ביקרנו, באופן אקראי, בני הזוג לא עברו את גיל ה-35. גם במתחם קהילת ויז'ניץ (שם אמנם לא הורשינו להיכנס לדירות) הנשים שפתחו את דלת ביתן היו צעירות מאוד.

במתחם חסידות ויז'ניץ נתקלנו בדואליות מסוימת. מחד, הדיירים פתחו את הדלת למשמע הדפיקה על דלתם, ללא שאלה לזהותנו, אך מאידך, בקשתנו לבקר בדירה נתקלה בסירוב בטענה שמצויים בהכנות קדחתניות לקראת השבת. מבין 12 הדירות עליהם הקשנו, 11 מתוכן נפתחו על ידי נשים ואחת על ידי גבר שהיה נתון באמצע לימוד גמרא. הדיירים היו אדיבים ומנומסים אך סירבו להכניס אותנו לדירתם ולענות על השאלון. כל שאר הדלתות עליהן הקשנו במתחמים סמוכים שאינם שייכים לחסידות, נפתחו והשיבו לשאלון.

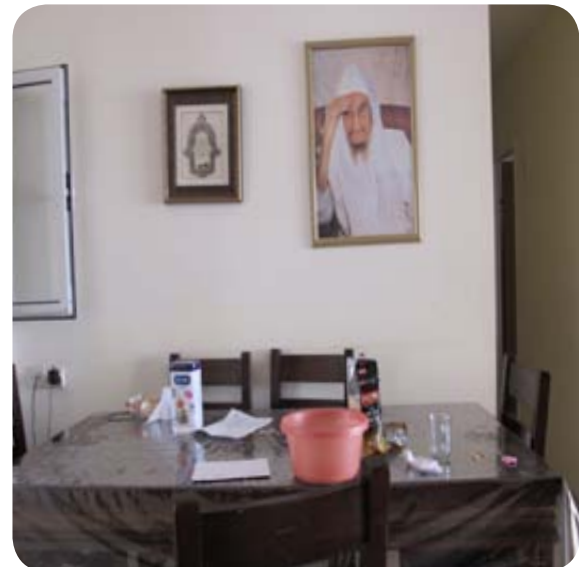
ביקרנו בשלוש דירות: הראשונה, דירת ארבעה חדרים שהפכה באמצעות הרחבת מרפסת השירות לדירה גדולה יחסית, בה מתגוררת משפחה בת ארבע נפשות. השנייה, דירת שלושה חדרים בה מתגוררת משפחה בת שלוש נפשות. המשפחה גרה בדירה בשכירות במשך שנתיים, ולפני כן גרה בדירה אחרת בעיר. השלישית, דירת ארבעה חדרים בקומת הקרקע בה מתגוררת משפחה בת שבע נפשות. המשפחה מתגוררת בדירה בשכירות כבר חמש שנים, ועברה למקום מאריאל. בשתיים מן שלוש הדירות בלטה העובדה כי לא היה כל חלל ביניים בין המרחב הציבורי של הדירה לבין הכניסה לדירה, ורק בדירה אחת התקיים חלל שכזה. בכל הדירות הקירות עוטרו בציורים ופורטרטים של רבנים, כדוגמת הרבי מלובביץ' (דירת חב"ד) או הבבא סאלי (דירת דתית-לאומית). כמו כן, בכל אחת מן הדירות ניצב ארון ספרי קודש הגדוש בספרי עיון. מכשירי טלוויזיה היו רק ברשות אחת מן המשפחות הדתיות-לאומיות, ומחשב עם חיבור לאינטרנט היה בידי שתי המשפחות הדתיות לאומיות.

תכנית הדירה הטיפוסית אינה שונה מדירות טיפוסיות לסביבות מגורים שהוקמו בישראל בשני העשורים האחרונים. התכנית מבוססת על חלוקת הדירה לשני חלקים ברורים: (א) מרחב ציבורי בחלל אחד גדול שאינו מחולק במחיצות וכולל מטבח, סלון, פינת אוכל גדולה ופינת עבודה. מרחב זה מקושר בסלון למרפסת חיצונית פתוחה הפונה לרחוב וכן למרפסת שירות המקושרת למטבח (ב) מרחב פרטי המקושר באמצעות מסדרון לחלל הציבורי בדירה, ומורכב מחדרי השינה, שירותים וחדר רחצה.

טיפולוגיות מגורים

תנופת בניה ומחירי הדירות הנמוכים באופן יחסי היוו אבן שואבת לאוכלוסיות חרדיות וכן דתיות-לאומיות ממעמד חברתי-כלכלי נמוך. בשני הבניינים בהם ביקרנו התגוררו בעיקר משפחות דתיות-לאומיות, למעט מספר משפחות חרדיות בודדות, שכל הנראה לא הצליחו לעבור את ועדות הקבלה בבניינים החרדיים מסיבות שונות. בבניין בו ביקרנו לא קיימת ועדת קבלה ולכן מתגוררות בו מגוון של משפחות, אחת מהן משפחה חרדית של חוזרים בתשובה המשתייכים לקהילת חב"ד.

תחזוקה

בכל המבנים אליהם נכנסנו, חדרי המדרגות וחלל הכניסה לבניין היו נקיים ועל פי רוב מלאים בעגלות תינוקות ובאופני ילדים שהונחו בצידי חלל הכניסה או נתלו על מעקות המדרגות. תיבות הדואר היו שלמות אך בחלק מהמבנים האינטרקום היה מפורק והרוס.

בכניסה לאחד המבנים בהם ביקרנו הבחנו שאין פחי אשפה במסתורי האשפה. כששאלנו את הדיירים לפרש העניין הם ענו: "ככה זה בעיר חרדית עם הרבה ילדים. הוציאו את פחי האשפה כדי שיהיה איפה לשים את האופניים. ברגע שיש ילדים הניקיון יורד, כל התפקוד של העיר יורד". לא כל הדיירים מסכימים עם קביעה זו. תושב אחר דווקא מרוצה מתחזוקת הבניין: "הכל טוב. רוב הבניינים דואגים לזה. לציבור החרדי יותר חשוב החיים הפרטיים מאשר לכבוש את העולם. יותר חשוב שהבית יהיה נקי, מסודר ומתאים לילדים".

יחסים עם השכנים

כל הדיירים עימם שוחחנו העידו כי היחסים בין הדירים טובים וכי קיימים קשרים חברתיים בין המשפחות. עם זאת, ובדומה לקיבוצים וחברות סגורות, פועלות במרחב המגורים החרדי ועדות קבלה בפיקוח הרבנים. ועדות אלה שומרות על המאפיינים הייחודיים לקבוצת האוכלוסיה בבניין. מאפיינים אלה באים לידי ביטוי בעדה של המשפחה, ברמתה הדתית ובייחוס שלה.

לא בכל הבתים באלעד קיימת ועדת קבלה: בבתי המגורים של החברה הדתית לאומית לא קיימת ועדה ועל פי טענת אחת הדיירות, דירה שמתפנה ממשפחה שעזבה, נרכשת או מושכרת למשפחה חרדית שלא הצליחה לעבור ועדת קבלה בבית חרדי. בחלק מהמבנים חרדים לא פועלת ועדה שכזו, ואוכלוסייתם מורכבת על פי רב מחוזרים בתשובה, זוגות מעורבים עדתית ודתיים-לאומיים.

קשר פנים-חוץ

סיור בשכונה חושף זליגה ונוכחות של פנים הבית כלפי חוץ. מרפסות רבות ברחבי השכונה מלאות בחפצים, בעיקר במשחקים כגון אופניים, מכוניות וכדורים. ככל הנראה בגלל המחסור במקום, המרפסת משמשת כעוד חדר בדירה ובמקרה הצורך גם כמחסן. גם החלל בין הסורגים לחלון משמש לאחסון משחקים וצעצועים שונים. לעומת זאת, אדניות או עציצים כמעט ולא נראו בחלונות או במרפסות.

בניגוד לזליגה זו, במפלס הרחוב קיימת הפרדה ברורה בין הבניין לרחוב. המבנים מוקפים בקירות תמך גבוהים המפרידים בין הבניין לרחוב, לעיתים בתוספת של הפרדה מאולתרת נוספת – ברזנט ירוק או מחצלת קש. בחלק מקומות הקרקע הוקמו גני ילדים שנוכחותם נשמעה אך לא נראתה.

ברחבי השכונה ניתן לראות מדי פעם מתקני שעשועים קטנים (כגון מגלשה או נדנדה) הממוקמים בחצרות הפרטיות של הבניינים. חגית אדיב, היועצת החברתית לתכנית המתאר של העיר, מסבירה כי מיקום מתקני שעשועים בשפ"פים (שטח פרטי פתוח) נבע מתוך הכרח, מאחר והגינות הציבוריות לא יכולות להכיל את מספר הילדים הרב המתגורר בעיר. לפי אדיב, התחושה של התושבים כלפי מתקני שעשועים בחצר הבניין היא אמביוולנטיות: מחד, קיומם של מתקנים קרוב לבית הוא נוח, במיוחד להורים לילדים קטנים. מאידך, תושבים רבים לא רואים בעין יפה כאשר ילדים המתגוררים בבניינים שכנים מגיעים לשחק במתקנים הניצבים על שטח פרטי, ובהתאם גם דורשים כי התחזוקה של אותם מתקנים תיעשה על ידי העירייה.

תלמי פרנס לרעב לחטוב
03-8080180

השבת שלהם
זה העונג שלנו...

03-8080180

יד עזרא ושולמית
קופת צדקה
לכבוד
רבי מאיר
בעל הנס

חלוקת סיון למשכחות
בצרכות, יתומים ואלמנות
ט"ו 02-5400-111

חיי היומיום של תושבים רבים מתרחשים בתוך גבולות העיר. גם אלו שיוצאים לעבוד מחוץ לעיר רואים את מרכז החיים שלהם בתוכה, כפי שמסביר זאת תושב העיר, בן 32. כיום הוא עובד בעיריית אלעד, אך בעבר עבר מחוץ לעיר: "גם בתקופות שעבדתי בחוץ אהבתי את זה. העבודה בחוץ ופה זה החיים", הוא אומר. התושבים עורכים קניות בתוך העיר ולא במרכזים חוץ-עירוניים, הם עורכים בה את סידורים, לומדים בישיבות ועובדים במידת האפשר.

את חשיבותו של המרחב הציבורי כמרחב קהילתי ניתן לראות בריבוי של קופות צדקה, התלויות על תמרורים, גדרות ותחנות אוטובוס. נראה גם כי קיימת תחושת ביטחון גבוהה במרחב הציבורי, שכיח לראות ילדים קטנים הולכים לבדם או בזוגות לגן, לבית הספר, או למכולת.

ניכר כי סוגיית הטיפול בילדים היא אחת החשובות בעיר. תושבת, אמא לשישה, מסבירה: בדרך כלל הגברים לומדים בכולל, הנשים עובדות, והילדים הולכים למשפחתון מגיל שנה או אפילו מוקדם יותר, לפי הצורך. המשפחתונים, של משרד התמ"ת, הינם במחירים נמוכים: הם גובים 500 שקלים לחודש עד השעה 13:00, ו-1200 שקלים לחודש עד 17:00.

יחסים חברתיים

היחסים החברתיים באלעד רחוקים מלהיות פשוטים. אמנם בעיר מתגוררים, לעיתים בסמיכות, בני קהילות, עדות וזרמים שונים, אך נראה כי חיי היומיום מתנהלים ללא קונפליקטים משמעותיים. יותר מכל הדגישו התושבים עימם שוחחנו את העזרה ההדדית בין השכנים. "אני שמונה שנים וחצי בשכונה, אני מכיר את כולם", מספר אחד התושבים, "אנשים מתארחים, עושים דברים ביחד, יוצאים ביחד. בגלל הקטע של החסד, אם מישהו חדש מגיע לשכונה אני שואל אם הוא צריך משהו, תולה שלט 'ברוך הבא'. מכיוון שכולם חיים את אותם חיים כולם מכירים את הבעיות של כולם, עוזרים אחד לשני". יש מריבות? אנחנו שואלים. "יש כמו בכל מקום, אבל בזכות הדת לא נשארים במחלוקת". יש נישואים בין הקהילות? האשכנזים יותר מקפידים, הספרדים יותר זורמים", הוא עונה.

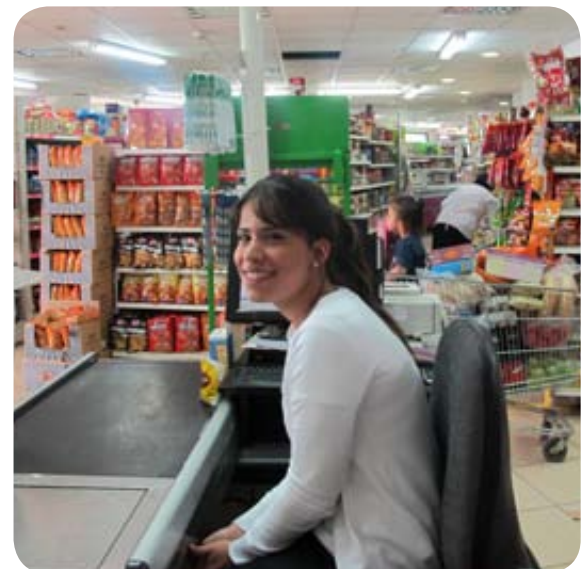

בגינה המרכזית פגשנו אישה, חוזרת בתשובה, שחצתה את המקום עם ארבעה מתוך ששת ילדיה. "לפני שלוש שנים, כשילדתי, הייתי בסיכון גבוה והשכנים דאגו להכל", היא מספרת, "הם טיפלו בילדים, נתנו להם אוכל, היו כמו אבא ואמא. איך אומרים? טוב שכן קרוב מאח רחוק. הם עזרו לנו יותר מבני המשפחה שלי". על העירוב בין הקהילות השונות היא מספרת: "יש כל מיני חסידויות. האשכנזים בדרך כלל גרים לבד. הם קרים כאלה, שקטים, אוהבים את השקט שלהם. פעם אמרתי 'זו גזענות, אני ספרדייה אז לא מקבלים אותי?' אבל הבנתי שיש להם את ההשקפה שלהם, את השקט שלהם, מה אני צריכה להיכנס למקום שלא מתאים לי?".

תושב העיר, בן 32, במקור מירושלים, תופס באופן חיובי את העירוב בין הקהילות: "בירושלים באזורים החרדים יש רק חרדים. פה כולם דתיים אבל מכל הסוגים. אני אוהב את זה [...] זו עיר מעניינת כי יש בה מכל הסוגים, מדתיים-לאומיים ועד לקנאים של סאטמר [...] בדירה הקודמת שלי גרתי באזור מאוד מעורב, הייתי האשכנזי היחיד בבניין. לי זה לא הפריע".

נראה כי הקבוצה היחידה המרגישה פחות שייכת היא קבוצת הדתיים-לאומיים. תושבת העיר, דתייה-לאומית, טוענת כי באוכלוסיית הכיפות הסרוגות בעיר אין אחדות ברמת ההשגחה על הדת, "יש כאלה ויש כאלה". כך, לדוגמה, בנה הלך לבית הספר וחזר כשהוא מכריז שאינו מעוניין עוד בפאות. לדבריה, "זה רעיון שהוא למד מילדים אחרים" ואילו הם קיוו למנוע את ההשפעות הללו במעבר לאלעד. לגבי בתי הספר ומוסדות הציבור סיפרה כי באריאל לא היו כלל ולכן עברו לאלעד. "יותר טוב פה, ברור", היא אומרת, אך מוסיפה כי היה טוב לו היה עוד בית ספר תורני פרט לזה שממוקם בכניסה לעיר. כל חודש היא משלמת "הון תועפות" לבית הספר התורני, מאחר ושאר בתי הספר בעיר מיועדים לחרדים בלבד ואילו לכיפות הסרוגות אין הרבה אפשרויות.

יחס לרשויות

היחסים החברתיים זולגים גם למישור הפוליטי. לדברי אחד התושבים, "הציבור תמיד היה ביחד, אם היו בעיות הן היו רק בין העסקנים וגם זה נרגע לאחרונה". תושב אחר מסכים עימו: התפקוד של העירייה משתפר, הוא טוען, "בהתחלה זה לקח יותר מדי זמן, מכיוון שיש אנשים שמייצגים כל מיני קהילות. עכשיו זה מתחיל לזוז, בעיקר הקטע של הבנייה. לאנשים יש כמה ילדים והם נאלצים לגור בדירות קטנות". הוא עצמו גר יחד עם אשתו וארבעת ילדים בדירת שלושה חדרים שעוברת עכשיו הרחבה. השכנים חתמו בלי שום בעיה, הוא מספר.

מצוקת הדיור שעולה מדבריהם של תושבים רבים נוכחת גם במודעות במרחב הציבורי. כרזות המפוזרות ברחבי העיר קוראות ל"עצרת גדולה בעניין מצוקת הדיור". לצד הטקסט בכרזה נראים לוחמות, על רקע מצרים העתיקה. על לבוש הלוחמים רשומה זהותם: "האוצר", "בג"ץ", "המינהל", "הערים" ו"הירוקים". כולם, אוחזים במוטות ובאלות, עומדים באיום מעל אדם חרדי ושלשת ילדיו הקורא בקול: "זעקת הדיור".

במבט ראשון, אלעד לא נראית שונה מאוד מערים ושכונות חדשות שנבנו בעשור-שניים האחרונים ברחבי הארץ, אך מהר מאוד נחשפים ההבדלים: קופות צדקה תלויות על גדרות, מעליות שבת בכל בניין, מרפסות גדולות עמוסות בצעצועים, וריבוי של גני ילדים, בתי כנסת, ישיבות ומקוואות. אחד המאפיינים המבדילים בין חיי היומיום באלעד לחיי היומיום בערים ושכונות חדשות הוא השימוש הרב במרחב הציבורי. לא רק הגינות והמרכזים נמצאים כאן בשימוש אינטנסיבי: מאחר ורוב ההתנהלות בתוך העיר נעשית ברגל ולא ברכב, זאת למרות הטופוגרפיה והמחסור בהצללה, הרחובות אינם שוממים.

חשיבותה של הסיבה הקרובה באה לידי ביטוי גם ביחסים, החיוביים והשליליים, בין השכנים ובעיקר בין הקהילות השונות, לרבות הקהילה הדתית-לאומית. בפורום של העיר באתר 'חדרי חרדים'* שואל אחד הגולשים: "אני שומע מכל עבר על עוד ועוד משפחות שעוזבות. מה אתם אומרים יש עתיד לקהילה או שכדאי לברוח כבר עכשיו, שלא נהיה האחרונים שמכבים את האור?" גולש אחר, המכונה "אלעדי ותיק", עונה לו ומסכם בתשובתו את המורכבות שהעיר נמצאת בה, קצת יותר מעשור לאחר היווסדה: "אלעד נוסדה כעיר דתית של תורה ואיכות חיים במרכז הארץ. המיקום המדהים, המחירים הזולים והעזרה הממשלתית בדמות מענקים משכו זוגות צעירים רבים לעיר. בשנה האחרונה בלבד מכרו באלעד כחמש מאות דירות, על ידי בני כל הקהילות. יש כמובן את המשפחות שלא מצאו את עצמם בעיר, הן מבחינת אופי העיר והן מבחינת מעמד חברתי-קהילתי. משפחות אחרות הגיעו לעיר כזוג צעיר ופתאום מצאו את עצמם עם ארבעה וחמישה ילדים בדירת שלושה או ארבעה חדרים. ישנן משפחות שמעדיפות להרחיב את הדירה אך נתקלות בבירוקרטיה עירונית בלתי נסבלת".

* פורום 'בחדרי חרדים', מתאריך 07.05.11, http://bhol-forums.co.il/topic.asp?cat_id=4&topic_id=2891828&forum_id=17303

אלעד מעלה דילמות תכנוניות רבות, הנוגעות למתח בין מגוון לאחידות, בין הומוגניות להטרוגניות, מתח שעולה בבירור גם מדבריהם של הדיירים עימם שוחחנו. מיחד, טוענים הדיירים, בעיר קיים מגוון רחב של קהילות, זרמים ועדות שונות. מאידך, המגוון הזה מייצג פלח מוגבל מאוד של האוכלוסיה. חילוניים אינם מתגוררים כאן. גם לא בני דתות אחרות. התושבים מסכימים כי באו לגור בעיר בשל אופיה ההומוגני כעיר המיועדת לאוכלוסיה דתית, אפילו חרדית ברובה. "אתה לא צריך ללכת ברחוב ולתרץ את עצמך. הכללים ברורים", מסביר אחד התושבים. תושבת אחרת, שהגיעה לאלעד מראש העין, מוסיפה: "שם לא כל כך התאים לרוח היהודית שלנו. נוסעים שם בשבת, יש נשים לא צנועות. הבן שלי היה מצביע ברחוב וצועק 'אישה לא צנועה'. זה היה לא נעים".

ואולם, אלעד כעיר ייעודית-יהודית מובילה להדרה גם של יחידים ומשקי בית בעיר שאינם תואמים את ההגדרות המקובלות. יתרה מכך, ועדות קבלה בחלק מן הבניינים מגבירות עוד יותר את השליטה של פרנסי (ועסקני) העיר על זהות תושביה. מצב עניינים זה מעלה שורה של שאלות קשות עבור המתכנן: האם ההטרוגניות של העיר הינה מדומה? האם יש מקום לתכנן ערים עבור פלחי אוכלוסייה עם צרכים ייחודיים? האם ראוי שהמדינה תקדם מדיניות תכנון זו? בראשית ימיה של המדינה מפעל התכנון המודרניסטי היה מושתת על התפיסה (המדומה) כי כל בני האדם שווים בערכם ולפיכך בעלי צרכים דומים. בהתאם, שאף התכנון המודרני להפוך את העיר למרחב הומוגני אוניברסלי ולהעלים ככל הניתן את ההבדלים בין תושביה. כיום נדמה כי מדיניות התכנון עברה לקיצוניות שנייה, הכרה בשונות ועידוד של מרחבים הומוגניים לקהילות ספציפיות. העיר אלעד הינה דוגמה קיצונית, אך בהחלט אינה יוצאת דופן. בשם הזכות של כל קהילה להגדיר את זהותה ולחיות על פי תרבותה, בישראל העכשווית התפיסה האוניברסלית, השוויונית, נותרת הרחק מאחור.

המעבדה לעיצוב עירוני

המעבדה לעיצוב עירוני

החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם
אוניברסיטת תל אביב
טלפון: 03-6405169
פקס: 03-6406862
דוא"ל: lcud@post.tau.ac.il

ראש המעבדה

ד"ר אדר' טלי חתוקה

צוות החוקרים

אדר' רוני בר
אדר' מיכאל יעקובסון
אדר' הילה לוטן
אדר' מרב בטט
כרמל חנני
בראין אפשטיין

החוברת המלאה ניתנת להורדה באתר המעבדה <
<http://www.lcud.tau.ac.il/case-studies-corner>